

ПОДОЛАННЯ ДУХОВНО-МОРАЛЬНИХ ПОРУШЕНЬ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ І ШЛЯХИ ЗАПОБІГАННЯ ЇМ

Юлія Шевченко, Вікторія Коваленко

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

Анотація:

У статті актуалізовано проблему духовно-моральних порушень учнів початкових класів. Проаналізовано наукові дослідження українських і зарубіжних науковців стосовно теми. Визначено основні чинники, що зумовлюють духовно-моральні порушення дітей. Розкрито найефективніші засоби подолання духовно-моральних порушень і запобігання їм: розповідь, роз'яснення, етична бесіда, метод наочно-практичного впливу – приклад, а також позакласна робота з учнями. На підставі аналізу підходів до вивчення проблеми обґрунтовано актуальність духовно-морального виховання й важливість знаходження найефективніших засобів подолання духовно-моральних порушень учнів початкових класів, а також запобігання їм.

Ключові слова:

духовно-моральні порушення; духовно-моральна вихованість; розповідь; роз'яснення; етична бесіда; приклад; позакласна робота з учнями.

Анотация:

Шевченко Юлія, Коваленко Вікторія. Пути предупреждения и преодоления духовно-нравственных нарушений учеников начальных классов.

В статье актуализирована проблема духовно-нравственных нарушений учеников начальных классов. Проанализированы научные исследования украинских и зарубежных ученых относительно темы. Определены основные факторы, обуславливающие духовно-нравственные нарушения детей. Раскрыты самые эффективные средства предупреждения и преодоления духовно-нравственных нарушений: рассказ, разъяснение, этическая беседа, метод наглядно-практического воздействия – пример, а также внеклассная работа с учащимися. На основании анализа подходов к изучению проблемы был сделан вывод об актуальности духовно-нравственного воспитания и важности нахождения эффективных методов предупреждения и преодоления духовно-нравственных нарушений учеников начальных классов.

Ключевые слова:

духовно-нравственные нарушения; духовно-нравственная воспитанность; рассказ; разъяснение; этическая беседа; пример; внеклассная работа с учащимися.

Resume:

Shevchenko Yuliia, Kovalenko Viktoriia. Ways of preventing and overcoming spiritual-moral deviations of primary school pupils.

The problem of primary school pupils spiritual-moral deviations are actualized in the article. The research of Ukrainian and foreign scientists concerning the topic are analyzed. The main factors conditioning spiritual-moral children deviations are determined. The most effective means of spiritual-moral deviations preventing and overcoming are revealed, such as: a story, an explanation, an ethical conversation, the visual method of teaching – the example and out-of-school work with students. On the basis of the method of approaches analysis the conclusion on the actualization of spiritual-moral education and the significance of effective means of preventing and overcoming of primary school children deviations was made.

Key words:

spiritual-moral deviations; spiritual-moral education; a story; an explanation; an ethical conversation; the example; out-of-class work with students.

Постановка проблеми. З давніх-давен люди високо цінували духовно-моральну вихованість особистості. Глибокі соціально-економічні перетворення, що відбуваються сьогодні в суспільстві, змушують нас почати розмірковувати про майбутнє України, про її молоде покоління. Нині проблема духовно-морального виховання стоїть у нашому суспільстві як ніколи гостро.

Усе більше й більше людей починають розуміти, що для духовного відродження країни недостатньо тільки знань, які дає традиційна освіта. Не можна раціонально засвоїти моральні імпульси лише за допомогою наукової освіти. Жодна наука як така не в змозі замінити любов, співчуття та щирість. Сьогодні зламані моральні орієнтири, дітей звинувачують у бездуховності й агресивності. Хто як не вчитель, який має можливість впливати на виховання дітей, має приділити увагу цій проблемі. Ось чому школа, зокрема вчитель, виконуючи завдання виховання, повинні спиратися не тільки на розум, а й на морально-духовне в дитині й допомогти кожному учню визначити ціннісні основи власної життєдіяльності. Цьому сприятиме духовно-моральне виховання, яке

буде органічно вплетене в навчально-виховний процес.

Актуальність проблеми духовно-морального виховання учнів молодшого шкільного віку пов'язана з такими положеннями:

По-перше, нашому суспільству необхідна підготовки високоморальних і широко освічених людей, що мають і знання, і особисті чесноти.

По-друге, у сучасному світі дитина живе й розвивається серед безлічі різноманітних джерел, які щодня чинять на її почуття сильний вплив – як позитивний, так і негативний.

По-третє, озброєння духовно-моральними знаннями важливо тому, що вони не лише доносять інформацію молодшим школярам про норми поведінки, прийняті в сучасному суспільстві, а й дають уявлення про наслідки вчинку дитини в разі порушення нею норм для тих, хто її оточує.

Саме тому перед сучасною школою постає завдання – підготувати відповідального громадянина, здатного самостійно оцінювати події, що відбуваються, і вибудовувати свою діяльність. Для розв'язання цієї проблеми вчителю потрібні не тільки знання предметів і методики їх викладання, а й уміння спрямувати

свою діяльність на духовно-моральне виховання дитини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій як українських, так і зарубіжних науковців (А. Здравомислова, О. Дробницький, П. Матвєєва, І. Огієнко, М. Каган, С. Бубнова, П. Ігнатенко, О. Власенко) щодо виявлення й розвитку духовно-моральної вихованості свідчить, що цей напрям у педагогіці та психології сьогодні набуває все більшого значення, бо запорукою розвитку суспільства є духовно-моральний розвиток молодого покоління. Проблемам духовно-морального розвитку дітей присвячені праці Ш. Амонашвілі, В. Оржеховської, О. Вишневецького, Л. Повалій, М. Стельмаховича, Ю. Руденка, В. Сухомлинського, І. Котляревського, М. Яницького. У дослідженнях цих авторів окреслено шляхи подолання моральних порушень і запобігання їм; схарактеризовано моральні якості людини, зокрема такі, як любов до країни, праці, дружба, людяність, правдивість, скромність, чесність, почуття людської гідності; приділено значну увагу ідеям народності, виховувального навчання, повазі до особистості учня.

Формулювання цілей статті. Метою нашої статті є виявлення шляхів подолання моральних порушень учнів початкових класів і запобігання їм.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблему духовно-морального виховання учнів, що є однією з провідних на сьогодні, педагогічна наука розглядає, як уміння людини усвідомлювати свою сутність і визначати загальнолюдські цінності.

Аналіз наукових джерел дає підстави твердити про велику різноманітність теоретичних уявлень про мораль, моральне виховання й духовність. Розглядаючи наукові праці психологів, педагогів і філософів, натрапляємо на різні тлумачення поняття духовно-моральної вихованості. Так, у трактуванні М. Бердяєва духовно-моральна вихованість – це «найвища цінність, найвище досягнення самої людини, оскільки найвища мета не економічна, не соціальна, а духовна» [1, с. 79]. А І. Бех наголошує, що духовно-моральна вихованість «передбачає вихід за межі егоїстичних інтересів, особистої користі й зосередженість на моральній культурі людства» [2, с. 3]. Е. Помиткін визначає духовно-моральну вихованість як «специфічно людську рису, що виявляється в багатстві духовного світу особистості, її ерудиції, розвинених інтелектуальних та емоційних запитах» [4, с. 46]. На думку С. Ярмусь, до духовно-моральної вихованості входить «свідома активність людського духу, що

підносить людину до ідеалу добра, до того, що її облагороджує» [6, с. 87]. С. Ярмчук пов'язує духовно-моральну вихованість з працею, «спрямованою на саморозвиток, що допомагає людині стати Людиною й зберігає її людяність» [5, с. 58]. Духовно-моральна вихованість, за А. Богуш, – це «своєрідний інтелектуально-чуттєвий, емоційний стан особистості, що виявляється в позитивній поведінці й діяльності людини та характеризує цілісність її як особистості» [3, с. 7].

Духовно-моральне виховання трактується як система принципів, цінностей, правил і норм поведінки та діяльності людей, що регулюють відносини між ними на гуманній основі. Норми та ідеали духовно-морального виховання вироблялися віками й удосконалювалися на практиці. Усе частіше утверджується думка, що на духовно-моральне становлення особистості та правила її поведінки, на формування духовно-моральних уявлень, виховних ідеалів впливали різні історичні епохи.

Сьогодні все частіше спостерігаються випадки духовно-моральних порушень молодого покоління: жорстокість, агресивність, безвідповідальне ставлення до своїх обов'язків, недисциплінованість, егоїзм, невдячність, підлість. Основними причинами, що штовхають учня початкової школи на порушення духовно-моральних норм, є, на думку вчених, розлучення батьків, їхнє пияцтво й знущання над дитиною, непослідовність у вихованні – від суворості й жорстокості до лагідності, постійні суперечки між батьками й учителями. Щоб подолати ці деформації, потрібно знайти шлях проникнення у внутрішній світ дитини, зрозуміти причини появи зла й знайти ключі до подолання вад.

Процес становлення духовно-морального виховання починається з сім'ї. Батько й мати власними вчинками й способом життя стають зразками поведінки для своїх дітей. На думку відомого фізіолога І. Павлова, у будь-якого індивіда «стереотипи поведінки в дитинстві виробляються в основному за допомогою позитивного прикладу». На базі моральної сімейної атмосфери у дітей складається певне ставлення до духовно-моральних вимог. У сім'ї, члени якої поважають один одного й піклуються один про одного й оточення, як правило, зростає духовно-моральна вихована людина [6, с. 67].

У дітей, що ростуть у родині, що опинилися в складних життєвих обставинах, залишається незадоволеною найважливіша психологічна потреба – потреба в любові й увазі з боку батьків. А. Макаренко називав стан психіки дітей, які росли в подібних сім'ях, «дітьми, з відсутністю радості завтрашнього дня». Такі діти прагнуть до спілкування з дорослими поза

сім'єю, а також з однолітками. Це заміняє їм брак уваги, турботи та ніжності з боку батьків.

Більшу частину свого часу дитина проводить у школі. Це дає змогу вчителям впливати на неї. Але вчителі також припускаються багатьох помилок у морально-духовному вихованні дитини як особистості. Недоліки роботи школи, які негативно позначаються на учнівській поведінці, умовно можна розділити на три групи.

Перша група – це недоліки організаційного характеру. До них належать: запізніле виявлення учнів, схильних до порушення духовно-моральних норм, фрагментарне вивчення педагогічним колективом індивідуальних особливостей таких школярів і з'ясування причин їхніх моральних порушень, брак детально продуманого плану роботи, спрямованого на виправлення й перевиховання цих учнів. Негативно впливають також фактори роз'єднаності педагогічного колективу, методів і форм позакласної та позашкільної роботи, пасивність учителів у роботі з сім'ями, що опинилися в складних життєвих обставинах.

Друга група – помилки, пов'язані з неправильним педагогічним підходом до учня, який схильний порушувати загальноприйняті правила та норми. Одна з помилок – ототожнення ставлення до навчання учня, який не встигає, з його розумовими здібностями. Як правило, діти, які зростають у родинах, що опинилися в складних життєвих обставинах, і діти, яких неправильно виховують, не в змозі добре вчитися без чужої допомоги. У процесі виховання й навчання такі діти потребують уваги, чуйності та індивідуального підходу. За браком цих чинників, у них формується негативне ставлення до навчання. Великої шкоди учням завдає переконаність деяких вчителів у їх розумовій відсталості. Таке ставлення деморалізує дітей, формує в них зневіру у власні сили, налаштовує учнів проти вчителів і школи.

Серйозна помилка з боку вчителів – вживання в роботі з важкими школярами заходів негативного стимулювання – осуду, обговорень, різного роду покарань, доган. Вислуховуючи погрози багаторазово, дитина звикає до них і, зрештою, припиняє їх сприймати.

Третя група помилок характеризується психологічною невідповідністю вчителів до роботи з дітьми, а також їхнім невисоким професійним рівнем. Деякі педагоги слабо володіють методикою викладання предметів у початковій школі. На їхніх уроках не використовуються ігри, що є важливим моментом у навчанні учня початкової школи, не застосовується диференційований підхід до слабких, середніх і сильних учнів. Уроки

таких учителів нецікаві. Діти перевантажені домашніми завданнями. Це формує негативне ставлення до навчання [5, с. 63].

Знаючи причини духовно-моральних порушень учнів початкових класів, можна обрати правильні методи та прийоми виправлення поведінки школярів. Основний шлях подолання духовно-моральних порушень учнів молодшого шкільного віку – звернення до таких учнів і спілкування. Виховна суть подібних бесід – викликати у дитини бажання бути відкритою й доброю людиною.

Важливо не тільки долати моральні порушення, скоєні учнем, а й запобігати їм. Так само, як лікар детально досліджує організм хворого, знаходить джерела хвороби, щоб розпочати лікування, так і педагог має терпляче, вдумливо, уважно досліджувати й вивчати розумовий, морально-емоційний розвиток школяра, знаходити причину його порушень і застосовувати до учня різні форми й види виховного впливу.

Основними шляхами подолання моральних порушень учнів початкових класів і запобігання їм є методи словесно-емоційного впливу – роз'яснення, розповідь, метод наочно-практичного впливу – приклад, етична бесіда.

У 1-4 класах часто використовується розповідь. Це яскравий, емоційний виклад подій і фактів, що мають моральний зміст. Розповідь, впливаючи на почуття, допомагає дітям зрозуміти й засвоїти зміст норм поведінки. Але необхідно пам'ятати, що для позитивного результату потрібно дотримуватися деяких вимог: розповідь повинна відповідати учнівському досвіду; розповідь повинна супроводжуватися ілюстраціями (підсилює її сприйняття вдало підібраний музичний супровід); обстановка відіграє велике значення для сприйняття розповіді, емоційний вплив навколишнього середовища має відповідати змісту розповіді й задуму; розповідь вражає лише тоді, коли вона виконується професійно; діти обов'язково повинні переживати розповідь.

Роз'яснення використовується тільки тоді, коли вихованцю дійсно необхідно повідомити про моральні положення, щось пояснити, так чи інакше вплинути на його почуття та свідомість. Але роз'яснення не потрібні там, де йдеться про прості й очевидні норми поведінки в суспільстві та школі: не можна різати і розмальовувати парту, грубити і т.д. Тут необхідні категоричні вимоги.

Роз'яснення застосовується для того, щоб:

- а) сформулювати або закріпити нову моральну якість чи форму поведінки;
- б) виробити правильне ставлення у вихованця до певного, здійсненого ним вчинку.

У практиці шкільного виховання роз'яснення спирається на навіювання. Навіювання – це один з найвідоміших і найпоширеніших способів маніпулювання людською свідомістю. Воно являє собою переважно прихований вплив на підсвідомість і частково свідомість індивіда для зміни його загального стану й окремих характеристик психіки – цінностей, настанов чи переконань. Навіювання здійснюється за допомогою поглядів, слів, образів, жестів та інших засобів передачі інформації. Навіювання непомітно проникає в психіку й діє на особистість загалом, формуючи мотиви поведінки й настанови.

Залежно від засобів впливу, виділяють два основні види навіювання:

- 1) вербальне – за допомогою мови;
- 2) невербальне – за допомогою жестів, певних форм поведінки, створюваних образів тощо.

У процесі навіювання за допомогою мови важливим є не значення слів і речень, не логічна аргументація, а побудова мови, її форма, джерело й супутня паравербальна інформація: інтонація, дикція, гучність, образність і темп.

Навіювання може бути:

1) прямим – характеризується відкритістю впливу, чітким формулюванням вимог, безпосередньою спрямованістю на конкретного індивіда;

2) непрямим – здебільшого належить до методів маніпулювання й звичайно є складником маніпуляційних акцій. Воно здійснюється за допомогою опосередкованого впливу, шляхом натяків і незакінчених фраз. У такому разі якнайширше використовується паравербальна інформація. Дія навіювання на різних людей неоднакова. Вона залежить також від стану, у якому перебуває особистість, а також від її віку.

Найбільш сприйнятливі до навіювання діти, які емоційно нестійкі, вразливі, мають неврівноважену нервову систему, а також перебувають в ослабленому, перевтомленому, розгубленому або тривожному стані.

У роботі з учнями різних вікових груп широко застосовується етична бесіда. У педагогічній літературі вона розглядається як метод залучення учнів до обговорення, аналізу вчинків, вироблення моральних оцінок формування системи моральних уявлень і понять, що є підґрунтям для формування моральних поглядів і переконань.

Приклад – виховний метод виняткової сили. Вплив прикладу ґрунтується на такій закономірності: «явища, які сприймаються

зором, швидко й легко відображаються у свідомості, бо не потребують ні перекодування, ні розкодування, якого потребує будь-який мовний вплив». Приклад дає конкретні зразки для наслідування, чим активно формує переконання, почуття, свідомість і активізує діяльність. Коли йдеться про приклад, то мається на увазі приклад конкретних людей – вихователів, батьків, друзів. Велику виховну силу має й приклад історичних діячів, видатних учених, героїв книжок, мультфільмів і фільмів [2, с. 129].

Велике значення для духовно-морального виховання учнів початкової школи має позакласна робота – різноманітна освітня й виховна робота, спрямована на задоволення запитів та інтересів дітей на основі різноманітних форм організації навчально-виховної діяльності. Усі види колективних справ формують у дитини ціннісне ставлення до суспільства, у якому вона живе, до інших людей, до мистецтва, праці, природи, до себе й учнівських обов'язків, а також ціннісних орієнтацій – сімейних, особистих, національних, громадянських і загальнолюдських.

Практика доводить, що організовуючи різноманітні заходи, метою яких є духовно-моральне виховання, учителі формують в учнів національну гідність, національну спрямованість, любов до рідної мови та свого народу, шанобливе ставлення до духовної спадщини, народних традицій і звичаїв, національно-етнічної обрядовості всіх народів, що населяють Україну [6, с. 103].

Висновки. Отже, як переконуємося, проблема духовно-морального виховання учнів початкових класів сьогодні надзвичайно актуальна й важлива. Головним завданням сучасної школи є знаходження найефективніших засобів подолання духовно-моральних порушень дітей і запобігання їм, що слугуватимуть розвиткові духовно багатій особистості. Вагому роль у цьому відіграють: розповідь, роз'яснення, етична бесіда, метод наочно-практичного впливу – приклад і позакласна робота з учнями. Тому вони й будуть тими засобами, що допомагають подолати духовно-моральні порушення учнів молодшого шкільного віку, а також запобігти їм.

Узявши до уваги вищевикладені факти, перспективу подальшого дослідження вбачаємо в розробці й упровадженні комплексу занять для подолання духовно-моральних порушень молоді й запобігання їм.

Список використаних джерел

1. Бердяев Н. А. Философия свободного духа / Н. А. Бердяев. — М. : Республика, 1994. — 480 с.

References

1. Berdiaiev, N. A. (1994). *The philosophy of a free spirit*. Moscow : Respublika. [in Russian]

2. Бех І. Д. Виховання особистості: Сходження до духовності / І. Д. Бех. — К. : Либідь, 2006. — 272 с.
3. Богуш А. М. Дефініції «духовність» і «моральність» в аспекті національного виховання в Україні / А. М. Богуш. — К., 2000. — 135 с.
4. Помиткін Е. О. Психологія духовного розвитку особистості / Е. О. Помиткін. — К. : Наш час, 2007. — 280 с.
5. Яремчук С. В. Проблема духовності в процесі професійної підготовки майбутніх педагогів / С. В. Яремчук. — К. : Либідь, 2012. — 404 с.
6. Ярмусь С. Досвід віри українця / С. Ярмусь. — К. : Світ знань, 2002. — 512 с.

Рецензент: Москальова Л.Ю. – д.пед.н., професор

Відомості про авторів:

Шевченко Юлія Михайлівна

kukla71@mail.ru

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького
вул. Гетьманська, 20, м. Мелітополь,
Запорізька обл., 72312, Україна

Коваленко Вікторія Андріївна

vikulya.kovalenko96@mail.ru

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького
вул. Гетьманська, 20, м. Мелітополь,
Запорізька обл., 72312, Україна

doi: <http://dx.doi.org/10.7905/nvmdpu.v0i18.1897>

*Матеріал надійшов до редакції 11. 05. 2017 р.
Прийнято до друку 12. 06. 2017 р.*

Information about the authors:

Shevchenko Yuliia Mykhailivna

kukla71@mail.ru

Melitopol Bohdan Khmelnytsky
State Pedagogical University
20 Hetmans'ka St., Melitopol,
Zaporizhia region, 72312, Ukraine

Kovalenko Viktoriia Andriivna

vikulya.kovalenko96@mail.ru

Melitopol Bohdan Khmelnytsky
State Pedagogical University
20 Hetmans'ka St., Melitopol,
Zaporizhia region, 72312, Ukraine

doi: <http://dx.doi.org/10.7905/nvmdpu.v0i18.1897>

*Received at the editorial office 11. 05. 2017.
Accepted for publishing 12. 06. 2017.*